

درآمدی بر اقتصاد سیاسی شهرنشینی ایران

www.ketab.ir

تألیف

علی اصغر پیله‌ور

سرشناسه	: پيلهور، علي اصغر، ۱۳۵۲-
عنوان و نام پديدآور	: درآمدی بر اقتصاد سياسي شهرنشینی ایران / تالیف علي اصغر پيلهور.
مشخصات نشر	: تهران: دانش نگار، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهري	: ۱۱۶ ص: جدول، نقشه، نمودار
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۳۰۸-۰۶۹-۰
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
موضوع	: اقتصاد شهری -- ایران
رده بندی کتبه	: ۱۳۹۲ پ۹۳/الف/۱۴۷ HT
رده بندی دیویی	: ۳۳۰/۹۱۷۳۲
کتاب شناسی ملی	: ۳۲۵۵۱۰۶

فرهینخته گرامی:

کپی کردن و یا تهیه فایل های pdf از تمام و یا قسمتی از کتاب تضييع آشکار حقوق مادی و معنوی ناشر و مؤلف است و انگیزه تالیف، ترجمه و نشر کتاب های جدید را در کشور از بین می برد. خواهشمند است در زمان خرید کتاب، از اصل بودن آن اطمینان حاصل نمایید.

درآمدی بر اقتصاد سياسي شهرنشینی ایران

تألیف: دکتر علي اصغر پيلهور (استاديار دانشگاه بجنورد)

نوبت چاپ: اول

سال چاپ: ۱۳۹۲

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

قیمت: ۷۰۰ تومان

چاپ و صحافی: فرنگار رنگ

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۰۸-۰۶۹-۰

تهران، انقلاب، خیابان منیری جاوید (اردیبهشت)، نبش وحید نظری، شماره ۱۴۲- تلفکس: ۶۶۴۰۰۲۲۰-۶۶۴۰۰۱۴۴

این اثر مشمول قانون حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ است، هر کس تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشر، نشر یا پخش یا عرضه کند تحت پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

فهرست مطالب

فصل اول - بنیان‌های فکری و نظری در اقتصاد سیاسی شهرنشینی	۹
ظهور اقتصاد سیاسی	۹
تطورگرایی در اقتصاد سیاسی	۱۰
اقتصاد سیاسی فضا	۱۱
دولت و اقتصاد سیاسی	۱۲
اقتصاد و شهرنشینی	۱۳
اقتصاد سیاسی شهرنشینی	۱۵
فصل دوم - تحولات جهانی در فرایند شهرنشینی	۱۷
رویکرد مکانی و زمانی به شهر و شهرنشینی	۱۷
پویش شهرنشینی جهان در هزاره سوم	۲۱
شهرنشینی و اقتصاد در هزاره سوم	۲۸
کلان‌شهرها و اقتصاد بخش غیررسمی	۳۰
چالش‌های شهرنشینی در هزاره سوم	۳۳
الف: تهدید منابع محیطی و طبیعی	۳۳
ب- تهدیدات انسانی و اجتماعی	۳۵
ج- آلودگی‌های انسان ساخت	۳۶
فرایندهای شهرنشینی در کشورهای توسعه یافته	۳۷
تحولات صنعتی و شهرنشینی در کشورهای توسعه یافته	۳۷
الگوی شهرنشینی در کشورهای توسعه یافته	۴۲
فرایندهای شهرنشینی در کشورهای جهان سوم و در حال توسعه	۴۵
الگوی شهرنشینی در کشورهای در حال توسعه	۴۸
رشد کلان‌شهرها در کشورهای جهان سوم	۵۰
تحولات جمعیتی جهان در قرن بیست و یکم	۵۲
نتیجه‌گیری	۵۸
فصل سوم - اقتصاد سیاسی شهرنشینی در ایران	۶۱
بخش اول: بازاندیشی در شهرنشینی ایران (۹۰-۱۳۰۰)	۶۱
اقتصاد سیاسی شهرنشینی پیش از انقلاب اسلامی	۶۱
دوره اول: حکومت قاجاریه، بستر ساز ناهمگونی فضایی (قبل از ۱۳۰۰ هـ.ش)	۶۲
دوره دوم: نوگرایی و اقتصاد سیاسی شهرنشینی دوران پهلوی اول (۱۳۲۰-۱۲۹۹ هـ.ش)	۶۵
دوره سوم: برنامه‌های توسعه‌ملی و اقتصاد سیاسی شهرنشینی در حکومت پهلوی دوم (۱۳۵۷-۱۳۲۰ هـ.ش)	۶۹
باز یافت اقتصاد سیاسی شهرنشینی قبل از انقلاب اسلامی ۱۳۵۷	۷۴
دوره چهارم: شهر محوری و اقتصاد سیاسی شهرنشینی پس از انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷	۷۶

۷۸.....	شهر مداری دولت‌ها پس از انقلاب اسلامی ۱۳۵۷.....
۸۱.....	مرحله نخست: تداوم سنتی نظام شهری (۱۳۴۰- ۱۳۰۰).....
۸۳.....	مرحله دوم: اقتصاد نفتی و شتاب شهرنشینی در ایران (۱۳۶۰- ۱۳۴۰).....
۸۵.....	مرحله سوم: شکل‌یابی ساختار نوین نظام شهرنشینی ایران (از ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۰).....
۸۸.....	بخش دوم: تحلیل جمعیت‌شناختی از شهرنشینی ایران (۱۳۰۰ تا ۱۳۹۰).....
۸۸.....	بازبینی روند شهرنشینی.....
۸۹.....	تحول در الگوی سکونت.....
۹۱.....	تحلیل تطبیقی از رشد شهرنشینی ایران و برخی کشورهای آسیایی.....
۹۴.....	تحولات جمعیتی و رشد شهرنشینی.....
۱۰۰.....	تحولات نرخ رشد شهرنشینی.....
۱۰۳.....	توزیع جغرافیایی جمعیت شهرنشین.....
۱۰۸.....	نتیجه‌گیری.....
۱۱۱.....	منابع و مآخذ.....

فهرست جداول

۱۹.....	جدول ۱-۲ جمعیت و جمعیت شهرنشین جهان (به میلیون) بین سال‌های ۲۰۲۵- ۱۸۰۰.....
۳۸.....	جدول ۲-۲ درصد اشتغال صنعتی و سطح شهرنشینی در کشورهای توسعه یافته.....
۴۰.....	جدول ۳-۲ تحولات توسعه اقتصادی کشورهای توسعه یافته و رابطه آن با توسعه شهری.....
۴۴.....	جدول ۴-۲ تغییرات جمعیت شهری در مراحل مختلف توسعه شهری در کشورهای توسعه یافته.....
۵۱.....	جدول ۵-۲ بیست شهر بزرگ جهان با ده میلیون نفر و بیشتر در سال‌های ۲۰۱۱-۲۰۰۹.....
۵۲.....	جدول ۶-۲ ده شهر اول جهان از نظر جمعیت در سال‌های ۱۵۵۰ تا ۲۰۱۱ میلادی.....
۵۶.....	جدول ۷-۲ درصد رشد شهرنشینی در جهان.....
۷۹.....	جدول ۱-۳ تعداد شهرها، درصد شهرنشینی و نرخ رشد شهرنشینی در ایران (۹۰-۱۳۳۵).....
۸۳.....	جدول ۲-۳ روند تحول جمعیت ایران (۵۵-۱۳۰۰).....
۹۵.....	جدول ۳-۳ نرخ رشد و تعداد جمعیت ایران از سال ۱۲۶۰ تا ۱۳۹۰.....
۱۰۰.....	جدول ۴-۳ روند افزایش تعداد و نرخ رشد شهرها در شبکه شهری ایران.....
۱۰۲.....	جدول ۵-۳ مقایسه تعداد و نرخ رشد جمعیت شهری و روستایی ایران از سال ۱۳۰۵ تا ۱۳۹۰.....
۱۰۴.....	جدول ۶-۳ ضریب شهرنشینی در استان‌های ایران از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۰.....

فهرست نقشه‌ها

- نقشه ۱-۳ درصد شهرنشینی ایران در سال ۱۳۸۵ ۱۰۵
 نقشه ۲-۳ درصد شهرنشینی ایران در سال ۱۳۹۰ ۱۰۷
 نقشه ۳-۳ نسبت تغییرات شهرنشینی ایران بین سال‌های ۹۰-۱۳۸۵ ۱۰۷

فهرست نمودارها

- نمودار ۱-۱ اثرگذاری دولت‌مداری خوب بر پایداری توسعه شهری ۱۴
 نمودار ۱-۲ سهم جمعیتی قاره‌ها مختلف جهان طی سال‌های ۱۹۵۰ تا ۲۰۱۰ ۲۲
 نمودار ۲-۲ سهم جمعیت شهرنشین جهان در آغاز هزاره سوم ۲۴
 نمودار ۳-۲ روند رشد جمعیت شهری و روستایی جهان تا ۲۰۵۰ در کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه ۲۵
 نمودار ۴-۲ ضریب رشد جمعیت شهرنشین جهان ۲۷
 نمودار ۵-۲ میانگین نرخ رشد جمعیت جهان در مناطق شهری و روستایی کشورهای جهان (۱۹۵۰-۲۰۱۰) ۲۷
 نمودار ۶-۲ مقایسه ساختار جمعیت شهری و روستایی سوئد در قرون هجده و نوزدهم ۴۱
 نمودار ۷-۲ منحنی شهرنشینی و مراحل آن ۴۲
 نمودار ۸-۲ مقایسه منحنی شهرنشینی کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه ۴۹
 نمودار ۹-۲ پیش‌بینی‌های مرکز آمار سازمان ملل از رشد جمعیت جهان تا سال ۲۱۰۰ ۵۳
 نمودار ۱۰-۲ روند رشد جمعیت جهان در مناطق مختلف ۵۵
 نمودار ۱۱-۲ روند رشد جمعیت شهری و روستایی جهان ۵۵
 نمودار ۱۲-۲ پیش‌بینی سازمان ملل از جمعیت شهرهای جهان بر اساس اندازه شهری ۵۷
 نمودار ۱-۳ سازمان فضایی و روابط شهر و روستا در گذشته ۸۴
 نمودار ۲-۳ سازمان فضایی و روابط شهر و روستا در حال حاضر ۸۴
 نمودار ۳-۳ مقایسه درصد جمعیت شهرنشین ایران با برخی کشورها در سال ۲۰۰۷ ۹۲
 نمودار ۴-۳ وضعیت شهرنشینی در کشورهای جنوب غرب آسیا از سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۵ ۹۳
 نمودار ۵-۳ پیش‌بینی درصد شهرنشینی ایران براساس گزارش‌های مرکز جمعیتی سازمان ملل برای سال ۲۰۵۰ ۹۴
 نمودار ۶-۳ روند رشد جمعیت ایران از سال ۱۲۶۰ تا ۱۳۹۰ ۹۶
 نمودار ۷-۳ نرخ رشد جمعیت از سال ۱۲۶۰ تا ۱۳۹۰ ۹۶
 نمودار ۸-۳ نرخ رشد جمعیت ایران به تفکیک نقاط شهری و روستایی (۹۰-۱۳۱۵) ۹۸
 نمودار ۹-۳ روند افزایش شهرها در شبکه شهری ایران (۹۰-۱۳۳۵) ۹۹
 نمودار ۱۰-۳ مقایسه تعداد جمعیت شهرنشین و روستائین ایران از سال ۱۳۰۵ تا ۱۳۹۰ ۱۰۱
 نمودار ۱۱-۳ مقایسه روند رشد تعداد جمعیت شهری و روستایی ایران از سال ۱۳۰۵ تا ۱۳۹۰ ۱۰۱

پیشگفتار

ناهمگونی فرایند شهرنشینی و شهرگرایی که در قرن بیستم به شکل پدیده‌ای جهان شمول در آمد متاثر از نقش آفرینی عناصر و عوامل متعدد اقتصادی-سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در کشورهای مختلف صنعتی و غیرصنعتی بوده است. از سوی دیگر کارکردها و عملکردهای شهری نیز تسریع جریان‌های رشد و توسعه شهری را به شکل آشکار نمایان کرده است. با شروع قرن بیست و یکم تداوم فرایند شهری شدن در کشورهای توسعه نیافتگی و در حال توسعه و تغییر الگوهای سکونت به عنوان یکی از جریان‌های متاثر از سیاست‌های شهری دولت‌ها و نظام‌های حکومتی یک تحول سیاسی-اجتماعی محسوب می‌شود. شناخت این تحولات در هر جامعه و نظامی به ارائه تحلیل‌های منطقی در مباحث مختلف مانند، نقش قدرت، تصمیمات سیاسی، اقتصاد، سیاست‌های اجتماعی-فرهنگی، اقتصاد سیاسی و... منوط است. این رویکرد به تحلیل و تبیین ساختار و کارکردهای فضاهای انسان ساخت اجتماعی (روستاها و شهرها) برای کاربری راهبردهای موثر در حل مسائل کمک خواهد کرد. بنابراین تصمیمات سیاسی بر تولید فضا و تصمیم‌گیری‌های اقتصادی اثرگذار بوده و تحولات و جریان‌های اجتماعی را موجب می‌شود. از این رو سه علم سیاست، اقتصاد و علوم اجتماعی هم‌پیوند با هم در فرایندهای اجتماعی، اقتصادی و سیاسی مانند شهرنشینی و شهرگرایی از یک سو و تولید فضاهای جغرافیایی مانند شهر از سوی دیگر نقش اساسی دارند. شهرها به عنوان یک پدیده اجتماعی-فرهنگی و شهرگرایی و شهرنشینی به عنوان یک جریان همواره از اندیشه‌های سیاسی-اقتصادی در تکامل خود بهره برده‌اند. به طوری که می‌توان سرعت‌یابی رشد و توسعه شهرها، پیدایش کلانشهرها و کارکردهای جدید آن در عصر ارتباطات و فناوری‌های نوین را نمونه بارز ردیابی اقتصاد سیاسی شهرنشینی دانست. اقتصاد سیاسی شهرنشینی ایران رویکردی است که این اثر به تحلیل فرایندهای شهرنشینی و شهرگرایی در کشورهای جهان (در حال توسعه و جهان سوم) به طور عام و ایران به طور خاص می‌پردازد. تحلیل فضاهای انسان ساخت مثل شهر و فرایندهای شهرنشینی و شهرگرایی عمدتاً متاثر از ایدئولوژی نظام حاکم، تصمیمات سیاسی و اندیشه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی موضوع این اثر است که عمدتاً در فضای شهری کشورهای در حال توسعه و ایران در دوران جهانی‌سازی و جهانی شدن بازاندیشی شده است. نقش دولت و ایدئولوژی حاکم بر تصمیمات سیاسی و برنامه‌های اجتماعی-اقتصادی از محورهای مهم در تحلیل فرایندهای شهرنشینی و شهرگرایی و تحولات جمعیتی دوران معاصر ایران است که با اندیشه‌ای کثرت‌گرا به آن پرداخته شده است. این اثر برای دستیابی به هدف مورد نظر در ۳ فصل تهیه شده است. در فصل اول عمدتاً به بیان اندیشه‌ها و بنیان‌های فکری در حوزه‌های، سیاست، دولت، اقتصاد، اقتصاد سیاسی و شهرنشینی پرداخته شده است. فصل دوم پوشش شهرنشینی جهان

در هزاره سوم با بررسی الگوهای شهرنشینی و چالش‌های آن، تحولات جمعیتی شهرها و کلانشهرها اختصاص یافته است.

فصل سوم به تحلیل اقتصاد سیاسی شهرنشینی در ایران اختصاص یافته که در دو بخش گذار تاریخی شهرنشینی در ایران با رویکرد اقتصاد سیاسی و تحلیل جمعیت‌شناختی از گذار شهرنشینی و شهرگرایی ارائه شده است. تحولات اجتماعی - فرهنگی دوران معاصر ایران که در تغییر الگوی سکونت روستایی به شهری و حومه‌نشینی و حاشیه‌نشینی به‌عنوان پدیده‌های پیرا شهری در فرایند شهرنشینی ایران به شمار می‌روند، بخشی دیگر از مباحث این فصل را شامل می‌شود.

به بیان دیگر ارائه تحلیل فضایی - جغرافیایی از عملکرد نظام سیاسی - اجتماعی ایران در بحث جمعیت و شهرنشینی دوران معاصر ایران محور تحلیل‌های این اثر بوده است. کتاب حاضر نقش اقتصاد سیاسی شهرنشینی ایران را با تأکید بر جایگاه سیاست‌های دولتی در تحولات جمعیتی و شهرنشینی تبیین کرده و در واقع یک بازاندیشی در مقوله شهرنشینی به‌عنوان یک پدیده فضایی و شهرگرایی به‌عنوان یک پدیده رفتاری، محسوب می‌شود. امید است مطالعه و پیشنهادات خوانندگان مشوق تکمیل و رفع نواقص موجود در این اثر باشند.

خداوند بزرگ را به‌خاطر موج‌های متوالی الطافش در ترمیم بخشی تلاش‌هایم شکر گزارم و از زحمات دوستان عزیزم آقایان دکتر قدیر صیامی، دکتر امید کارگری و مهندس مجتبی قدیمی که در این اثر اینجانب را مورد عنایت قرار دادند، تقدیر و تشکر می‌نمایم.

علی اصغر پیله‌ور